

УДК 811.161.2'36'366.5'366.54

ТРУДНОЩІ ВИВЧЕННЯ ВІДМІНКОВИХ ФОРМ У СИСТЕМІ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ГРАМАТИКИ УКРАЇНСЬКІЙ МОВИ

Оксана Лялька

Національний університет „Львівська політехніка”

Розглянуто труднощі засвоєння категорії відмінка у процесі вивчення української мови як іноземної. Визначено місце родового відмінка у відмінковій парадигмі, його функції, систематизовано відмінкові закінчення іменників у родовому відмінку за функціонального підходу до вивчення граматики української мови як іноземної.

Ключові слова: комунікативна компетенція, лінгвістична компетенція, функціональна граMATика, граматична категорія відмінка, суб'єкт, агенс, об'єкт, субстантивний, партитивний, посесивний.

Формування комунікативної та лінгвістичної компетенції мовця, що є основним завданням у вивченні іноземної мови, можна досягнути лише за правильного дидактичного, психологічного та лінгвістичного підходів. Акцентуючи увагу саме на лінгвістичному, зазначимо, що в українському мовознавстві актуальною є проблема чіткої категоризації функціональних меж мовних явищ, що виходили б із лексико-граматичних особливостей української мови. Оскільки чимало підручників з курсу „Українська мова як іноземна” укладено з наслідуванням російських, до складу функціональної граматики української мови потрапило чимало не зовсім властивих для української мови форм. Наприклад: *у мене є, у тебе є, у вас є*, хоча для української мови характерними і значно частотнішими в уживанні є форми: *я маю, ти маєш, ви маєте* [6: 107]. Не менш важливою у вивченні української мови як іноземної є комунікативна спрямованість курсу, що передбачає використання граматичних конструкцій та моделей як допоміжних засобів для правильного висловлювання і вдалого комунікативного акту. Слід зважати на те, що граMATика рідної мови є закладеною у свідомість носія мови і усвідомлюється лише при рефлексії, а для навчання студентів іноземної перед викладачем постає завдання – вивести систему форм та правил використання цієї мови на рівень автоматичного використання [8]. Вивчення граматики має ґрунтуватись на логіко-семантичному підході до мови, згідно з яким кожне наступне мовне явище має бути логічним продовженням попереднього.

Як і в інших флективних мовах, усвідомлення самих предметів та їхнього закономірно необхідного існування у стосунках з іншими предметами та явищами в українській мові забезпечується тим, що лексичне значення іменника виступає у нерозривному зв'язку з граматичним значенням відмінка [5: 6], тому саме категорія відмінка займає центральне місце в граматичній системі української мови.

У сучасних методиках та підручниках з української мови як іноземної визначено таку послідовність вивчення відмінків: називний, місцевий, знахідний, родовий, орудний, давальний, а кличний відмінок радять вивчати або після

називного, або взагалі в кінці вивчення відмінкової парадигми. Керуючись логіко-семантичним підходом та комунікативною спрямованістю у вивченні української мови як іноземної пропонуємо інший підхід. Вважаємо, що насамперед потрібно звернути увагу на ядро відмінкової парадигми сучасної української мови, яким є називний та знахідний відмінки. Називний у визначальному для нього суб'єктному вживанні вказує на вихідність дії або стану, знахідний, в основній для нього об'єктній функції – на спрямованість дії або стану на предмет [4: 59], а всі інші відмінки, характеризуючи різні за значенням залежні відношення предмета до інших явищ [5: 17], є периферійними. Наприклад: *Самір пише вправу в аудиторії*. Основою цього речення є суб'єкт (агенс) *Самір*, який виражено у називному відмінку, об'єкт, на який спрямовано дію, – *вправу* – виражено у знахідному, а місце, де відбувається дія, – *в аудиторії* – місцевим. Семантичним ядром цього речення є те, що *Самір пише вправу*, тому вважаємо, що вивчення відмінкової парадигми треба розпочинати з називного, а після нього вивчати знахідний відмінок, а не кличний, бо студент ще не може звернутися до свого співрозмовника, і не місцевий, бо насамперед потрібно визначити об'єкт, на який спрямовано дію, а не місце, де вона відбувається. Розглянемо це у такому логічному ряді: *Це Самір. Самір пише вправу. Суб'єкт+предикат+об'єкт*. Це семантичне ядро потребує кличного відмінка як єдино можливого способу звернутися до суб'єкта дії:

– *Саміре, що ти робиш?*

– *Я пишу вправу.*

Тепер треба назвати місце, де відбувається дія:

– *Саміре, де ти пишеш вправу?*

– *Я пишу вправу в аудиторії.*

Наступним етапом має бути визначення інструмента і способу дії, що виражаються в орудному відмінку:

– *Чим ти пишеш вправу?*

– *Я пишу вправу ручкою.*

Однак суб'єкт завжди співіснує з іншим суб'єктом, який стосовно до нього є адресатом і у граматиці виражається давальним відмінком:

– *Для чого ти пишеш вправу?*

– *Щоб показати викладачеві.*

Отже: *Самір написав вправу, щоб показати викладачеві.*

Щоб заперечити дію, яку виконує агенс, потрібно вжити родовий відмінок.

Наприклад:

– *Саміре, ти пишеш вправу?*

– *Ні, я не пишу вправи.*

– *Чому ти її не пишеш?*

– *Тому що я її вже написав.*

Отже: *Самір написав вправу і показав її викладачеві.*

– *Що робить викладач?*

– *Викладач перевіряє вправу, яку написав Самір.*

Щоб сконденсувати це складнопідрядне означальне речення, використовуємо родовий субстантивний: *Викладач перевіряє вправу Саміра*. Щоб утворити субстантивне суб'єктне словосполучення *вправа Саміра* на основі речення *Самір написав вправу*, слово *вправа* треба поставити у називному відмінку, а *Самір* – у родовому. У типових випадках, як зазначає І. Вихованець, для того щоб інші, крім називного суб'єктного, відмінки трансформувалися в родовий у субстантивних

словосполученнях, вони мають перед трансформацією зайняти позицію називного [3: 151], а називний – родового. Загалом родовий відмінок є найскладнішим у вивченні.

Оскільки заперечні конструкції родового відмінка із часткою **не** є протиставленням до називного або знахідного відмінків, щоб уникнути відмінкової інтерференції доречно подавати родовий відмінок у зіставленні з називним та знахідним. Для успішного засвоєння таких моделей варто зобразити їх у таблиці, щоб студент міг чітко побачити відмінності між уживанням іменника у знахідному і родовому відмінках та узагальнити це формулами:

Рід	Істота	Називний відмінок	Знахідний відмінок	Родовий відмінок	Формула
Жіночий рід	Істота	Це студентка (хто?)	Вони <u>слухають</u> студентку (кого?)	Вони не слухають студентки (кого?)	Н.в. ≠ З.в. ≠ Р.в.
	неістота	Це книжка (що?)	Вона читає книжку (що?)	Вона не читає книжки (чого?)	
Чоловічий рід	істота	Це студент(хто?)	Я <u>бачу</u> студента (кого?)	Я не бачу студента (кого?)	Н.в. ≠ З.в. = Р.в.
	неістота	Це стіл (що?)	Він <u>має</u> стіл (що?)	Він не має стола (чого?)	Н.в. = З.в. ≠ Р.в.
Середній рід	неістота	Це яблуко (що?)	Він має яблуко (що?)	Він не має яблука (чого?)	Н.в. = З.в. ≠ Р.в.
		Це оповідання (що?)	Він читає оповідання (що?)	Він не читає оповідання (чого?)	Н.в. = З.в. = Р.в.

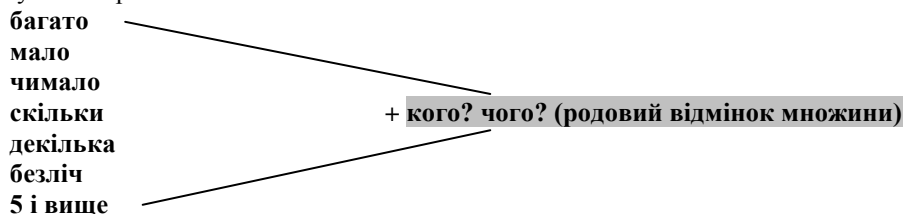
Наприклад, *Я бачу сестру*, але *Я не бачу сестри*. *Він має зошит* – *Він не має зошита*; *На занятті був студент*, але *На занятті не було студента*, *Він прочитав книжку*, але *Він не прочитав книжки*.

Однак після перехідних дієслів зі стверджувальним значенням родовий відмінок уживаємо, коли дія переходить не на цілий предмет, а на його частину. У цьому разі йдеться про родовий партитивний. Наприклад: *купити цукру* (тому що купити цукор – це означало б купити весь цукор, що є у крамниці), *налити чаю* (бо не можна налити весь чай).

Однією з основних функцій родового відмінка є конденсація висловлювання, що виражається родовим присубстантивним. Субстантивні словосполучення переважно утворюються від редукції предикативного слова і посиленого функціонального навантаження родового [3: 159]. Отже, якщо між двома іменниками можна встановити відношення належності, то другий іменник треба вживати у

родовому відмінку. Наприклад: *светр брата, місто України, сестра Ібрагіма*. Однак у таких конструкціях студенти часто, замість форми родового відмінка, використовують називний, внаслідок чого виходить: *светр брат, місто Україна, сестра Ібрагім*. Тому треба засвоїти: якщо словосполучення утворено з трансформації моделей: **хто має що?** (*брат має светр*) **що є де?** (*місто є в Україні*), **хто має кого?** (*Ібрагім має сестру*), то другий іменник треба вживати у родовому відмінку (*светр брата, місто України, сестра Ібрагіма*). Такі словосполучення потрібно відрізняти від прикладок, де між іменниками не можна встановити відношення належності, а відтворити за граматичними моделями: **хто є (це) хто?** або **що є(це) що?** – у таких випадках два слова треба вживати в однаковому відмінку. Наприклад: *брат Андрій ← Андрій є (це) брат; країна Україна ← Україна є (це) країна*. Зауважимо, що у різних синтагмо-граматичних зв'язках моделей: **хто має що? що є де? хто має кого?** – другий іменник залишається незмінним, на відміну від прикладок, де і перше, і друге слово піддається словозміні.

У множині родовий відмінок виконує субстантивну функцію з неозначеними числівниками та кількісними від п'яти і вище. Для ефективнішого розуміння пропонуємо зобразити їх схематично:

А кількісні числівники, окрім цього, подавати у зіставленні з називним відмінком за такою системою:

- один + Н.в. однини;
- два, три, чотири + Н.в. множини;
- п'ять і > + Р.в. множини.

Наприклад: *один студент; два (три, чотири) студенти; але п'ять студентів*.

Чимало труднощів у вивченні родового відмінка викликають також закінчення. Не виникає особливих труднощів у вивченні закінчень іменників чоловічого роду (назви істот) жіночого та середнього роду в однині. Однак студентам важко засвоїти правила відмінкових закінчень іменників чоловічого роду (назв неістот), яких у правописі є 8 для закінчень на **-а, -я**, та 13 – **-у, -ю** [7: 83]. У творенні цих закінчень студенти часто роблять помилки, тому, узагальнивши, виводимо: усі абстрактні іменники мають закінчення **-у, -ю**, а реальні, які пересуваються, які можна побачити та взяти в руки, – **-а, -я**. А що стосується топонімів, то назви країн завжди мають закінчення: **-у; -ю**; а назви міст – **-а (-я)**. Зобразимо це у таблиці:

Називний відмінок хто? що?	Знахідний відмінок кого? що?	Родовий відмінок кого? чого?	Закінчення	ФОРМУЛА
Жіночий рід (істота, неістота)				
сестра кімната ручка аптека	сестру кімнату ручку аптеку	сестри кімнати ручки аптеки	-и	Н.в. ≠ З.в. ≠ Р.в
вулиця земля Надя	вулицю землю Надю	вулиці землі Наді	-і	
Надія Марія лекція аудиторія біологія	Надію Марію лекцію аудиторію біологію	Надії Марії лекції аудиторії біології	-ї	
Жіночий рід (іменники, які в Н.в. однини не мають закінчення)				
відповідь ніч мати	відповідь ніч мати	відповіді ночі матері	-і	Н.в. = З.в. ≠ Р.в
Чоловічий рід (істота)				
брат друг	брата друга	брата друга	-а	Н.в. ≠ З.в. = Р.в
лікар хлопець	лікаря хлопця	лікаря хлопця	-я	
Чоловічий рід (неістота)				
стіл ніж Київ Львів Туніс (місто)	стіл ніж Київ Львів Туніс (місто)	стола ножа Києва Львова Туніса	-а	Н.в. = З.в. ≠ Р.в
день олівець	день олівець	дня олівця	-я	
дім університет гуртожиток дощ Туніс (країна)	дім університет гуртожиток дощ Туніс (країна)	дому університету гуртожитку дощу Тунісу	-у	
біль чай	біль чай	болю чаю	-ю	
Середній рід				
вікно яблуко	вікно яблуко	вікна яблука	-а	Н.в. = З.в. ≠ Р.в
сонце море	сонце море	сонця моря	-я	
пита <u>н</u> ня рече <u>н</u> ня	пита <u>н</u> ня рече <u>н</u> ня	пита <u>н</u> ня рече <u>н</u> ня	–	Н.в. = З.в. = Р.в.

Так само, як і в однині, для вивчення відмінкових закінчень множини варто зіставити родовий відмінок із називним та знахідним множини і узагальнити це у формулах:

Називний відмінок хто? що?	Знахідний відмінок кого? що?	Родовий відмінок кого? чого?	Закінчення	Формула
Чоловічий рід (істота)				
студенти викладачі хлопці	студентів викладачів хлопців	студентів викладачів хлопців	-ів	Н.в. ≠ З.в. =Р.в.
герої	героїв	героїв	-ів	
Чоловічий рід (неістота)				
олівці підручники	олівці підручники	олівців підручників	-ів	Н.в. = З.в. ≠ Р.в.
музеї	музеї	музеїв	-ів	
Жіночий рід (істота)				
подруги студентки викладачки сестри матері	подруг студенток викладачок сестер матерів	подруг студенток викладачок сестер матерів	–	Н.в. ≠ З.в. = Р.в.
бібліотеки хвороби ручки	бібліотеки хвороби ручки	бібліотек хвороб ручок		
лікарні вулиці аудиторії	лікарні вулиці аудиторії	лікарень вулиць аудиторій	і→ь ї→й	Н.в. = З.в. ≠ Р.в.
ночі статті відповіді	ночі статті відповіді	ночей статей відповідей	-ей	
Середній рід				
міста яблука села	міста яблука села	міст яблук сіл	–	
питання оповідання	питання оповідання	питань оповідань		
моря	моря	морів	-ів	Н.в. = З.в. ≠ Р.в.
Множинні іменники				
люди діти	люди діти	людей дітей	-ей	Н.в. ≠ З.в. = Р.в.
двері	двері	дверей		
окуляри штани	окуляри штани	окулярів штанив	-ів	Н.в. = З.в. ≠ Р.в.

Узагальнивши, виводимо:

- Іменники-істоти та неістоти жіночого роду в однині відповідають формулі:
Н.в. ≠ З.в. ≠ Р.в.

2. Іменники-істоти чоловічого роду та іменники-неістоти жіночого роду у множині відповідають формулі: **Н.в. ≠ З.в. = Р.в.**

3. Іменники-неістоти чоловічого та середнього родів, а також іменники-неістоти жіночого роду у множині відповідають формулі: **Н.в. = З.в. ≠ Р.в.**

Якщо в однині особливі труднощі виникали у вивченні відмінкових закінчень іменників другої відміни чоловічого роду на означення неістот, то у множині найчастіше труднощі виникають у вивченні закінчень іменників жіночого роду. Тут важливо врахувати фонетичні особливості української мови, а саме її закони милозвучності, що вимагають послідовного чергування приголосних та голосних звуків. Загалом для іменників жіночого роду в родовому відмінку множини характерне нульове закінчення, тому, відкидаючи закінчення однини, залишаємо два приголосні поряд. У такому разі:

1) якщо останній приголосний є твердим, то вставляємо перед ним **-о-**. Наприклад: *ручка – ручк-*, а оскільки [к] є твердим приголосним, то перед ним вставляємо голосний **-о** – ручок.

2) якщо останній приголосний є м'яким, то перед ним вставляємо **-е-** (якщо це буде більш ніж двоскладове слово). Наприклад: *лікарня – лікарн' – лікарень* тощо.

Підсумовуючи, зазначимо, що для формування належного рівня лінгвістичної компетенції іноземного студента потрібно подати йому чітку структуру і систему мови. Вивчення правил і підпорядкування їм відповідних граматичних конструкцій має слугувати допоміжним засобом для формування та формулювання правильного висловлювання і вдалого комунікативного акту. Оскільки відмінок займає центральне місце у граматичній системі української мови, то йому належить важливе значення у формуванні комунікативної компетенції студента. Основою ж у засвоєнні граматичного матеріалу має бути не правило, а модель, щоб студент міг відразу бачити, як певну граматичну форму можна застосувати у мовленні. Відмінок є субстантивною категорією, що виражає синтаксичні зв'язки та семантико-синтаксичні відношення власне-субстантива до інших компонентів речення [4: 56]. Тому важливо визначити місце кожного відмінка у функціональному підході до мови, зокрема звернути увагу на функціональні межі родового відмінка, вивчення якого вважають одним із найскладніших у граматиці.

-
1. *Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М.* Граматика української мови. Морфологія: Підручник. – К., 1993.
 2. *Безпояско О.К.* Іменні граматичні категорії. – К., 1991.
 3. *Вихованець І.Р.* Системи відмінків української мови. – К., 1987.
 4. *Вихованець І.Р.* Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К., 1988.
 5. *Кучеренко І.К.* Категорія відмінка в сучасній українській мові. – Львів, 1961.
 6. *Караванський С.* Секрети української мови. – К., 1994.
 7. *Український правопис/ Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України.* – К., 2008.
 8. *Савченко Т.В., Синева О.В., Шорина Т.А.* Методика РКІ. Обучение грамматике. – Доступно з: <http://rus.1september.ru/articlef.php?ID=200700706>.

**THE DIFFICULTIES OF LEARNING CASE'S FORM IN
GRAMMATICAL SYSTEM OF UKRAINIANS LANGUAGE****Oksana Lyalka***National University „Lviv Polytechnic”*

In this article are investigated the difficulties of learning case's category in grammatical system of Ukrainian language as a foreign. Here is defined position, function of Genitive case in case's paradigm, and systematized noun's endings in this case.

Key words: communicative competence, languages competence, functional grammar, grammatical category of case, subject, agens, object, substantive, partitive, possessive.

**ТРУДНОСТИ ИЗУЧЕНИЯ ПАДЕЖНЫХ ФОРМ В СИСТЕМЕ
ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАММАТИКИ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА****Оксана Лялька***Национальный университет „Львовская политехника”*

В статье исследуются трудности усвоения категории падежа в процессе изучения украинского языка как иностранного. Определено место родительного падежа в падежной парадигме, его функции, систематизированы падежные окончания в родительном падеже при функциональном подходе к изучению грамматики украинского языка как иностранного.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, лингвистическая компетенция, функциональная грамматика грамматическая категория падежа, субъект, агенс, объект, субстантивный, партитивный, посесивный.